

**Multidiszciplináris
Társadalomtudományok
(Nemzetközi Kapcsolatok)
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Kemenczky Ágnes

A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei:

Bosznia-Hercegovina és Koszovó

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt, DSc
egyetemi tanár

Budapest, 2012

Nemzetközi Tanulmányok Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Kemenszky Ágnes

A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei:

Bosznia-Hercegovina és Koszovó

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt, DSc
egyetemi tanár

© Kemenszky Ágnes

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	4
1. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK	5
2. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI	14
3. KÖVETKEZTETÉSEK ÖSSZEGZÉSE.....	20
4. FŐBB HIVATKOZÁSOK.....	22
5. A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS SAJÁT PUBLIKÁCIÓK.....	28

1. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

A dolgozat a nemzetközi adminisztrációk működésére fókuszál Boszniában és Koszovóban, mindkét helyen a válságok fegyveres szakaszainak lezárulása után. A nemzetközi szervezetek / aktorok tevékenysége adott dimenziók mentén vizsgálható, ezek: a biztonsági, a demokratikus jogállamiság intézményrendszerét illető, a humán és a gazdasági aspektusok. A négy dimenzió közül a dolgozatban az első kettő vizsgálatával foglalkozunk részletesen, a másik kettő későbbi kutatások irányát jelölheti ki.

A disszertáció a boszniai és koszovói eseményekre koncentrálna, s a nemzetközi közösség e két válsággal kapcsolatos magatartását teszi elemzés tárgyává. Ezt a szűkítést indokolja a téma behatárolásának szükségessége, valamint az alábbi tények:

- 1) ez a két válság tekinthető a legsúlyosabbnak a térségben – mind az emberi, mind az anyagi áldozatokat tekintve –, s itt került sor mindkét esetben a válság fegyveres konfliktussá eszkalálódására is;
- 2) a nemzetközi közösség az említett két válság során reagált a legdinamikusabban a térség eseményeire, s avatkozott be fegyveresen mindkét esetben;
- 3) a két válság időben és térben is eltér, ugyanakkor számos hasonlóságot fedezhetünk fel tulajdonságaikban: mindez jó alapot nyújthat a komparatív elemzéshez;
- 4) a nemzetközi közösség továbbra is jelen van a két vizsgált területen: mind a polgári, mind pedig a katonai igazgatás területén meghatározó szerepet játszik, ez a Balkán többi országában így nem jellemző.

A dolgozatban nem térünk ki a válságok történeti előzményeinek vagy krónikájának ismertetésére, több remek magyar nyelvű monográfia és tanulmánykötet foglalkozik ezzel, s számos idegen nyelvű munka is rendelkezésünkre áll.¹ Szintén nem kívánja a dolgozat bemutatni azt, hogy a vizsgálódás célállamai (Bosznia és Koszovó) egészen pontosan meddig jutottak el napjainkra a demokratizálódás útján, hogyan alakultak belső reformjaik stb. Csak azok a belső folyamatok, események kerülnek említésre, amelyek a nemzetközi szerepvállalás szempontjából alapvető jelentőségűek, vagy magyarázó körülményként szükséges azok ismerete.

Mindkét esettanulmányra jellemző, hogy a dolgozat a válságok fegyveres szakaszának lezárulása utáni időszakban vizsgálódik: Bosznia esetében napjainkig, Koszovóban pedig elsősorban a szakaszhatáráként jellemezhető 2008-as évig, amikor Koszovó egyoldalúan kinyilvánította függetlenségét és ugyanebben az

¹ A magyar és idegen nyelvű általános források – korántsem teljes – sorában az alábbi munkákat érdemes kiemelni: Juhász József [1999]: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula, Budapest; Juhász József et al. [2000]: *Koszovó. Egy válság anatómiája*. Osiris, Budapest; Jelavich, Barbara [1996]: *A Balkán története I, II*. Osiris, Budapest; Kaplan, Robert D. [1994]: *Balkan Ghosts. A journey through history*. Picador, New York; Malcolm, Noel [1996]: *Bosnia. A Short History*. Papermac, London; Judah, Tim [2008]: *Kosovo: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, Oxford; Malcolm, Noel [2002]: *Kosovo. A Short History*. Pan Books, London; King, Ian – Mason, Whit [2006]: *Peace at any price. How the world failed Kosovo*. Hurst, London; Bieber, Florian et al. [2009]: *Understanding the War in Kosovo*. Routledge, London.

évben a nemzetközi területi adminisztráció is jelentős változásokon ment keresztül. A tematikus lehatárolások kereteit a választott dimenziók jelölik ki.

A dolgozat első, bevezető szakasza két funkciót kell, hogy ellásson: egyrészt az eddig megvalósult nemzetközi adminisztrációkkal kapcsolatos elméleti háttérrel vázoljuk itt fel (a disszertáció által felvetett kérdések vizsgálatához szükséges mértékben), másrészt megismerkedünk az eddigi gyakorlati példákkal.

A dolgozat második és harmadik részében a két esettanulmány kap helyet, mindkettőnél bemutatjuk elsőként a válságot lezáró, ún. rendező dokumentumokat – Boszniánál az 1995-ös daytoni megállapodást, Koszovónál pedig az 1999-ben elfogadott 1244. sz. BT határozatot –, majd ahol szükséges, kitérünk a nemzetközi civil és biztonsági jelenlétet alapvetően meghatározó környezeti tényezők bemutatására, végül a választott dimenziók (a biztonsági és a demokratikus intézményépítést illető aspektusok) mentén vizsgáljuk és értékeljük a nemzetközi területi adminisztráció modelljeit. A boszniai és a koszovói rész struktúrája és felépítése több helyen azonban eltérő logikát követ, ennek az az oka, hogy az alapvető jellemzőiket illetően lényeges különbségek vannak a két választott entitás között. Boszniában a nemzetközi igazgatás egy szuverén, működőképes demokratikus intézményrendszerrel bíró államba települt, ahol a nemzetközi komponens az állam irányításában a helyi elem mellett jelenhetett meg; itt éppen ezért a boszniai intézményekre is nagyobb hangsúly kell, hogy helyeződjön. Koszovóban ezzel szemben egy nem szuverén és bizonytalan státuszú entitásban a nemzetközi területi adminisztráció civil komponense működésének kezdeti szakaszában az igazgatási funkciókat közvetlenül gyakorolta, a helyi autonóm szervek minimális bevonásával. A koszovói részben éppen ezért inkább a közvetlen nemzetközi igazgatással foglalkozunk hosszabban, s azzal az átmeneti időszakkal, amikor a kompetenciák átadása a helyi szervezeteknek már megkezdődött, de a nemzetközi komponens még hangsúlyosan jelen van, a koszovói intézmények bemutatásának kevesebb teret szentelünk. A két vizsgált dimenzió természetesen mindkét esettanulmányban megjelenik (bár szintén nagyobb tér jut itt is a boszniai modellnek), s mind Bosznia-Hercegovina, mind pedig Koszovó esetében be kívánjuk bemutatni, hogy az egyes politikaterületeken mely intézmények és miként vállaltak aktív szerepet a nemzetközi adminisztrációs modellek működtetésében.

1.1. A nemzetközi területi igazgatás elmélete

1.1.1. Fogalmak operacionalizálása

A „területi adminisztráció” kifejezést a szakirodalom gyakran alkalmazza a nemzetközi igazgatási struktúrák megjelölésére, az viszont meglehetősen tág keretek között mozog, hogy az egyes szakértők mit értenek alatta: ez elsősorban attól függ, hogy az adminisztráció mely fajtáját sorolják ide. A tág értelmezésre mutat példát Wilde, aki a nemzetközi területi igazgatást az idegenben végrehajtott igazgatási misszió egy fajtájának tekinti. A fogalom Wilde szerint a következőképpen definiálható: „a »területi igazgatás« egy adott területi egység működtetésére formálisan létrehozott és helyben működtetett irányítási struktúra”, amely jellegét tekintve lehet korlátozott vagy átfogó, attól függően, hogy a nemzetközi struktúra csupán felügyeleti és

ellenőrzési jogokat gyakorol-e a helyiek irányítása alatt álló igazgatás felett, vagy azt teljes egészében maga működteti. (Wilde [2001] p. 585.)

Chesterman már egy szűkebb értelmezést alkalmaz: következetesen az „átmeneti igazgatás” kifejezést használja a nemzetközi adminisztrációra, s olyan műveletet ért alatta, amelyben a nemzetközi aktorok a választások lebonyolításában, az emberi jogok vagy a jogállamiság területén történő technikai segítségnyújtásban, a védelmi szektor reformjában vagy a fejlesztési segélyezés valamely formájában vesznek részt, miközben az állami jogosítványok egy részével vagy egészével ideiglenesen rendelkeznek. (Chesterman [2004] p. 5.)

A Handbook on United Nations Multidimensional Peacekeeping Operations című kiadvány az ENSZ ideiglenes vagy átmeneti igazgatása alatt egy állam területén megvalósuló, s a törvényhozói, a végrehajtó és a bírói ágra is kiterjedő hatalmat ért. (DPKO [2003] p. 20.)

Stahn definíciója hasonlít az ENSZ imént ismertetett meghatározásához, amennyiben szerinte egy nemzetközi entitás által kivitelezett – végrehajtó, törvényhozó vagy bírói – hatalomgyakorlásról van szó a nemzetközi területi igazgatás esetében, még hozzá egy olyan területen, amelyet valamely közösségi érdek mentén ideiglenesen nemzetközi felügyelet vagy támogatás alá helyeztek. (Stahn [2008] pp. 44–45.)

Utolsóként mutatjuk be Zaum definícióját, amely azon túl, hogy az egyik legteljesebb fogalom meghatározást adja, egyben átvezet bennünket a következő tárgyalat témára is: hogyan lehet elkülöníteni a konfliktus sújtotta régiókban jellemző más jellegű nemzetközi szerepvállalástól a nemzetközi területi adminisztrációt? Zaum szerint a nemzetközi igazgatás a következőképpen definiálható: nemzetközi szereplők kormányzati funkciókat gyakorolnak egy meghatározott földrajzi terület felett, s az utóbbi időben létrejött nemzetközi igazgatási példákban a nemzetközi szereplők bekapcsolódnak az adott terület politikai és társadalmi intézményeinek létrehozásába vagy megreformálásába. A meghatározás három olyan elemet tartalmaz, amely egyben alkalmas arra is, hogy megkülönböztesse a nemzetközi igazgatást a nemzetközi szerepvállalás más formáitól (kolonialista protektorátus, gyámsági rendszer, fejlesztési szervezetek), ezek az elemek:

- nem egyetlen ország hozza létre és működteti, hanem egy nemzetközi szervezet (Népszövetség, ENSZ, EBESZ, EU) vagy egy olyan nemzetközi grémium, amely széleskörű nemzetközi összefogással jött létre, s amely elszámolási kötelezettséggel tartozik a létrehozó nemzetközi szereplők felé;
- a nemzetközi szerepvállalás kiterjed a kormányzásra, s nem csupán támogató és / vagy ellenőrző funkciója van (ez különbözteti meg pl. a választási megfigyeléstől);
- az adminisztráció „nemzetközi” térbeli identitása eltér a terület és az ott élő lakosság „helyi” identitásától (ez mutatja a különbséget pl. az EU-hoz képest, ahol ugyanazt a térbeli identitást vallják magukénak a részes államok és azok lakosai);
- egy negyedik jellemző tulajdonság, hogy a kormányzati funkciók meghatározott körét vállalja magára a nemzetközi adminisztráció, ez szorítkozhat néhány dologra (például a biztonság- és fiskális politikára,

mint az UNTAC esetében Kambodzsában) de lehet átfogó – akár mindent felölelő – jellegű is (ilyen Koszovó és az UNMIK esete, vagy az UNTAES Kelet-Timorban) (Zaum [2007] pp. 51–52.)

A poszthidegháborús időszakban a nemzetközi igazgatás jelentősége megnőtt, s ez a kijelentés nem csupán az ilyen jellegű missziók számának emelkedésére utal, hanem arra a tényre is, hogy a nemzetközi irányítás alatt álló adminisztrációkat jellemzően az addig megszokotthoz képest szélesebb hatáskörrel ruházták fel az alapító nemzetközi szereplők.² Egy adott országban zajló fegyveres konfliktus esetében a nemzetközi közösség – fegyveres erőszakkal járó vagy anélküli – beavatkozásához és a fegyverszünetet követően a célországban való további tartózkodásához több fogalom is kapcsolódik, ilyenek a békefenntartás, békeépítés, nemzetépítés, államépítés. Az imént felsorolt fogalmak egyben kijelölik azokat a kereteket is, amelyekben belül sokan értelmezik a nemzetközi területi igazgatást – az ilyen módon történő címkézés azonban nemcsak hogy félrevezető, de egyéb problémákat is felvet. A továbbiakban elsőként ismertetjük azokat a leggyakoribb narratívákat, amelyekben belül (vagy inkább azokkal szorosan egybefonódva) a nemzetközi igazgatás eseteit legtöbbször értelmezik. Ezt követően pedig – a szükséges lehatárolások nyomán – a nemzetközi rendszer említett jelenségeit és a nemzetközi igazgatást igyekszünk egymástól megkülönböztetni.³

1.2. Általános diszkurzív keretek

Wilde szerint a nemzetközi igazgatás tárgyalása a szakirodalomban leggyakrabban négy diszkurzív keretbe helyezve történik, ezek pedig: a „progresszív történeti”, a „célorientáltan leegyszerűsítő”, a „bukott állam” és a „technokrata” narratíva. (Wilde [2004])

A „progresszív történeti” megközelítést valló iskola képviselőinek meggyőződése, hogy a területi igazgatás egyes modelljei – s itt leggyakrabban a koszovói és a kelet-timori példákra szokás utalni – a történelemben forradalmian újak, addig meg nem tapasztalt jellegzetességgel bírók és egyfajta evolúciós folyamat csúcspontjának tekintendők.⁴ Ehhez a történeti narratívához tehát szorosan kapcsolódik a kivételesség mítosza, amely az ún. generációs megközelítésben szintén megjelenik, s leginkább a nemzetközi igazgatásnak a békefenntartással összefüggésben vagy annak keretein belül történő tárgyalásánál fordul elő.

² Mindez persze nem jelenti azt, hogy a nemzetközi igazgatási modellek korábbi példáinál ne fordult volna elő, hogy a nemzetközi szereplők meglehetősen komplex feladatokat láttak el; a történelmi példák ismertetésénél erről még lesz szó az 1.3. alfejezetben.

³ Nem mindig lehetséges és szükséges ugyanis a szétválasztás, hiszen a nemzetépítés és/vagy államépítés fogalma például szorosan összefonódhat a nemzetközi adminisztrációval: az államépítés a működő kormányzás megteremtését vagy visszaállítását szolgálja, s gyakran a nemzetközi igazgatás egyik fontos részterületeként értelmezendő (ld. UNMIK). Más esetben a nemzetközi igazgatásnak nem célja autonóm kormányzati struktúrák létrehozása, csak valamiféle felügyeletet gyakorol a már működő kormányzat felett egy bizonyos ideig (ld. UNTAES).

⁴ Strohmeyer szintén a koszovói UNMIK-ot és a kelet-timori UNTAET-et tekinti a nemzetközi igazgatás egyfajta „csúcsmo­delljének”, amennyiben az ENSZ egy egész entitásra kiterjedő igazgatási és jogrendszer hozott létre „gyakorlatilag a semmiből” olyan módon, ahogyan azt korábban egyik missziójában sem volt jellemző. (Strohmayer [2001] p. 46.) Hasonló szellemben nyilatkozik Chopra az UNTAET-ről, amely szerinte az ENSZ „a történelemben első alkalommal” tölti be a szuverén főhatalom szerepét egy születő nemzetállam esetében. (Chopra [2000] p. 27.)

A történeti szemléletre utaló fogalmak itt a „régí” és az „új”, a „klasszikus” és „új típusú”, de a békefenntartás poszthidegháborús *mainstream* megközelítésében is tetten érhető, amennyiben az intézmény 20. századi történetét generációkra szokás tagolni. Az egyes generációk időbeli szakaszatairai ugyan kisebb eltéréseket mutathatnak a különböző szerzők olvasatában, de a számunkra releváns nemzetközi területi igazgatási modelleket legtöbbször a békefenntartás harmadik vagy negyedik generációjaként értelmezik. (Gray [2008] p. 159., Kondoch [2001] p. 246.)

Wilde szerint ez a megközelítés azért nem helyes, mert a nemzetközi igazgatási modellek huszadi századi példáinak vizsgálata során bebizonyítható, hogy komplex missziók nem csupán az elmúlt két évtizedben működtek (működnek), hanem már korábban is. Szerinte túlzottan leegyszerűsítő az a megközelítés, amelynek lineáris fejlődési logikája szerint az újabb igazgatási modellek egyre összetettebb feladatkör ellátását vállalják magukra. Wilde szerint igaz ugyan, hogy a poszthidegháborús időszakban sokszorosára növekedett az ENSZ-missziók száma a világban, s ezek közt több a komplex feladatkörrel bíró is, de a hidegháború vége nem minőségi, hanem sokkal inkább mennyiségi cezúrát jelentett. (Wilde [2004] p. 79.) Ezt az álláspontot erősíti Ratner, aki ugyan használja a generációs korszakolást, de a békefenntartásról írott könyvében több esetben utal arra, hogy egyes első generációs nemzetközi igazgatási missziók az új paradigma szellemiségének megfelelően (értsd: a második generációra jellemző karakterisztikákkal) működtek, mintegy megelőzve saját korukat. (Ratner [1997] p. 91.) Wilde amellet érvel, hogy – a történeti evolutív megközelítés hibáit elkerülendő – inkább az olyan fogalmak használata lenne ajánlott, mint: „alapvető” vs. „komplex funkciókat ellátó” vagy „multifunkcionális” nemzetközi missziók. (Wilde [2004] p. 80.)

A jelen alfejezet elején említett irányzatok közül a másodikat „célorientáltan leegyszerűsítőnek” nevezhetjük. Ennek a narratívának a lényege, hogy a területi igazgatási modelleket – az esszencialista logikát követve – annak alapján címkézi, hogy mi a legfontosabb elérendő céljuk. Ez a megközelítés leginkább akkor érhető tetten, amikor a vizsgált nemzetközi adminisztráció létrehozását a „konfliktust követő helyreállítással” helyezik szoros összefüggésbe. A konfliktust követő helyreállítást legfőbb célként megjelölő tárgyalásmóddal Wilde szerint több probléma is akad. Elsőként a megnevezés azt sugallja, hogy egyrészt a nemzetközi területi igazgatás a konfliktus – s általában a szűkebben vett fegyveres konfliktust szokás ez alatt érteni – lezárását követően áll fel, másrészt, hogy célja a konfliktus negatív következményeinek felszámolása. Azonban mindkét kijelentés túlzottan általánosító, mert ugyan igaz, hogy a területi igazgatási modellek többsége fegyveres konfliktust követően települ, ez azonban nem érvényes minden egyes esetre, például Nyugat-Új-Guinea esetében az ENSZ-igazgatás célja mindenekelőtt a terület átadásának levezénylése volt (Hollandia fennhatósága alól Indonézia szuverenitása alá). (Wilde [2004] p. 82.)

Szintén leegyszerűsítő az, amikor a nemzetközi adminisztráció céljaként a konfliktus következményeinek felszámolását jelölik meg, hiszen például Bosznia esetében emellet szintén fontos volt az igazgatás polgári aspektusának megteremtésekor az a cél, hogy hozzájáruljanak egy, a nyugati sztenderdeknek megfelelő

polgári demokratikus jogállam és működő piacgazdaság megteremtéséhez, s egyúttal támogassák az új államot a háború miatt megkésett rendszerváltozás véghezvitelében. Koszovó esetében pedig az UNMIK felállítására azért volt szükség, mert a válságot lezáró 1244-es számú BT határozat a területet kivonta Szerbia fennhatósága alól, a korábban a szerbek által működtetett államigazgatás a szerbek távozásával gyakorlatilag ellehetetlenült, s ezt az űrt töltötték ki a nemzetközi civil igazgatási struktúra telepítésével. Nem a koszovói háború közvetlen következménye volt tehát az igazgatási vákuum keletkezése, hanem az a rendezés részeként, a nemzetközi közösség döntése következtében alakult ki. Szintén ennek a megközelítésnek a hibája, hogy alkalmazása nyomán a fókuszba helyezett cél (pl. konfliktus következményeinek felszámolása) elhalványítja a komplex igazgatási struktúra által felvállalt egyéb célokat, s hangsúlyosan legitimálja az elsődlegesen kiemelt feladatot mindamelllett, hogy eltereli a figyelmet az esetleges negatív hatásokról. (Wilde [2004] p. 89.)

Meglehetősen sok kritika éri a diszkurzív keretrendszer harmadikként említett megközelítését, az ún. „bukott állam” paradigmát. A számunkra releváns bírálatok közül érdemes itt is kiemelni – az előző bekezdésben már kifejtett – címkézés azon következményét, hogy az túlzott kizárólagosságot biztosít az adott entitás bukott mivoltának (vagyis annak, hogy képtelen kormányozni önmagát), s ezzel más, szintén releváns problémákról eltereli a figyelmet.

A másik említésre méltó jelenség a felelősség ún. aszimmetrikus koncepciója, (Wilde [2004] p. 90.) amelynek lényege, hogy az állam helyzetét általában egyoldalúan a belső tényezők és szereplők felelősségévé teszi a „bukott állam” megközelítés, s nem foglalkozik az esetleges külső befolyásoló motívumokkal és aktorokkal (például a volt gyarmattartók hibáinak terhes örökségével, a nemzetközi pénzügyi szervezetek vagy multinacionális piaci szereplők működésének negatív hatásaival stb.). Persze tegyük hozzá mindjárt, hogy a nemzetközi szintéren nem is áll olyan eszközrendszer a rendelkezésre ehhez, mint például a nemzetközi igazgatási struktúrák révén az egyes kormányzati deficittel küzdő államok esetében.

A negyedikként említhető „techokrata” diszkurzív stratégia Wilde szerint a nemzetközi igazgatást nagyrészt vagy teljes egészében technokrata szemszögből közelíti, s a gyakorlati megfontolásokra fókuszál, például foglalkozik az alkalmazandó jog kérdéskörével, de nem boncolgatja a nemzetközi igazgatási elszámoltathatóságának ügyét. A megközelítés következménye tehát, hogy elfed vagy negligál számos egyéb alapvetően politikai jellegű aspektust, s az adminisztrációs modell értékelésekor így jelentősen lecsökkenti a lehetséges értékelési szempontok körét. (Wilde [2004] p. 96.)

Az általános diszkurzív keretek ismertetése után különítsük el egymástól a nemzetközi területi igazgatást és a kapcsolódó fogalmakat.

1.2.1. Békefenntartás vagy nemzetközi területi adminisztráció?

A szélesebb értelemben definiált, multidimenzionális békefenntartás⁵ egyes kategóriáit – elsősorban a békeépítésre gondolunk – viszonylag könnyű elkülöníteni a nemzetközi adminisztrációtól.⁶ A békeépítés tevékenységi köre a posztkonfliktusos időszakban elsősorban a leszerelésre, a fegyveres alakulatok demobilizálására, a rendőri állomány képzésére, esetenként a demokratikus választások lebonyolításában való részvételre és a menekültek visszatérésének előmozdítására terjed ki.

Ezzel szemben a nemzetközi igazgatás két vonatkozásban is túlmutat a békefenntartáson. Az egyik, hogy mind a végrehajtó, mind a jogalkotó, mind pedig a bírói hatalmi ágakban sokkal szélesebb körben és jóval intenzívebben bevonódik az állam stabil működésének helyreállítási folyamatába: döntéshozói és jogalkotói potenciálja kiterjedhet így az állami gazdaságpolitika alapvető aspektusaira és intézményeire,⁷ a médiára, az oktatási rendszerre stb. A másik jellemző különbség, hogy a nemzetközi adminisztráció sokkal inkább „politikai” jellegű, mint a békefenntartás, mely utóbbinál alapvető törekvés a politikai színezetű vagy a pártatlanságot bármely módon megkérdőjelező döntésektől való tartózkodás. A nemzetközi igazgatás – működéséből fakadóan – nem kerülheti el az ilyen helyzeteket, s ez nyilvánvalóan nem is célja. (Caplan [2005] pp. 2–5.)

A békefenntartás és a nemzetközi igazgatás között ugyanakkor több hasonlóságot is felfedezhetünk: elsőként a tevékenységükben mutatkozó átfedéseket említhetjük (pl. az erőszakszervezetek „pacifikálása”, demokratikus újjászervezése, vagy a menekültek visszatérésének elősegítése); másodsor azt a tényt, hogy mindkét tevékenység legitím alapját jelenti az ENSZ-felhatalmazás; harmadszor pedig utalhatunk arra, hogy a nemzetközi közösség mindkettőben számos szereplője által képviselteti magát, ezek lehetnek államok vagy egyéb nemzetközi szervezetek (pl. a békefenntartás esetében a NATO, vagy az UNMIK esetében az EBESZ).

1.2.2. Nemzetközi területi adminisztráció v. állam- és nemzetépítés

A szakirodalom a nemzetközi igazgatás kapcsán is gyakran használja az állam- és nemzetépítés fogalmait, ám pontos jelentésükkel a legtöbb munka adós marad. Jelen dolgozatnak nem célja az állam- és nemzetépítés igen kiterjedt szakirodalmát bemutatni, s nem célunk a nemzet- és nacionalizmuselméletek alapvetően

⁵ A békefenntartás definíciójára hosszú ideig kellett várni, hiszen maga a kifejezés nem szerepel pl. az ENSZ Alapokmányában sem, s inkább *ad hoc* alapon, a gyakorlat termelte ki. (Lehoczki [2004] p. 1.)

⁶ A szélesebb értelemben definiált békefenntartás esetében a Boutros Boutros-Ghali akkori ENSZ főtitkár által 1992-ben készített Békeprogram (*An Agenda for Peace*) kategóriáira utalunk, amelyek a békefenntartásnak egy konfliktus különböző szakaszaiban szükséges prioritásaira utal a megalkotott fogalmakkal: preventív diplomácia, béketeremtés, békefenntartás (szűken értelmezett), béke-kikényszerítés, békeépítés. (*An Agenda for Peace* [1992])

⁷ Gondolhatunk itt a vámpolitikára, a monetáris és fiskális politikára, a közművekre, a vállalkozói környezet vagy a tulajdonjogok szabályozására, az adórendszerre stb.

modernista vagy esszencialista irányzatainak és alirányzatainak bemutatása sem. Ehelyütt megelégszünk néhány szakértő álláspontjának ismertetésével.

Wolfrum szerint az államépítés az állami struktúra fizikai infrastruktúrájának kiépítését, tulajdonképpen az államigazgatás megszervezését jelenti. (Wolfrum [2005] p. 653.) Ezzel szemben – vagy inkább ezen túlmenően – a nemzetépítés arra a folyamatra utal, amelynek során egy adott területen élő emberek egy állam lakosságává válnak, s már nemzetként kell rájuk tekintenünk. A nemzet nem kizárólag a lakosság tagjai között meglévő etnikai rokonságon alapul – bár a nemzetépítést gyakran kíséri az etnikai homogenizáció politikai instrumentalizációja –, hanem legalább annyira fontos a közös értékekben való hit, a közös múlt, valamint az közös kulturális jellemzők (főként a nyelv és a vallás) és a szolidaritás. Az állam- és nemzetépítés a válság sújtotta régiókban természetesen szorosan összefügg egymással, általában előbbi járul hozzá az utóbbihoz, de csak abban az esetben, ha összeegyeztethetőek. A nemzetközi adminisztráció kapcsán gyakran merül fel az a kritika, hogy a helyi hagyományokhoz és kultúrához nem kötődő, az adott területen gyökértelen nyugati minták oktrojálása az államépítés során nem képes érdemben előmozdítani a megbékéléshez szükséges nemzetépítése folyamatot, sőt inkább akadályozza azt. (Wolfrum [2005] p. 654.)

Stahn osztja Wolfrum érvelését annyiban, hogy az államépítés és a nemzetépítés időnként szorosan összekapcsolódik egymással. Államépítés alatt a válság sújtotta társadalmak újjáépítését érti elsősorban a szükséges intézmények létrehozása révén, a nemzetépítés viszont szerinte komplexebb folyamat, amennyiben nem elégszik meg az intézményi környezet létrehozásával, hanem ezen túl célul tűzi ki a nemzeti összetartozás érzésének felélesztését és ennek alapján új identitás megteremtését. (Stahn [2008] pp. 404–405.)

Vannak szerzők, akik a nemzetközi területi adminisztrációt nem különböztetik meg élesen az államépítéstől, inkább a kettő közti kapcsolatot hangsúlyozzák: Caplan szerint a nemzetközi igazgatás olyan művelet, amelynek a célja, hogy egy új állam létrejöttét segítse, vagy legalább mozdítsa elő a lényegi autonómia megvalósulását. Szerinte a nemzetközi adminisztrációnak gyakran integráns része az államépítés, s azon erőfeszítéseket jelenti, amelyek célja, hogy hatékony és autonóm kormányzati struktúrát hozzanak létre vagy állítsanak helyre egy államban vagy egy területen, ahol az addig nem létezett, vagy ha igen, akkor súlyosan erodálódott. A nemzetközi adminisztrációnak nem feltétlenül feladata az autonóm kormányzat létrehozása, Kelet-Szlavóniában például éppen az volt a cél, hogy a terület felett, ahol az autonóm kormányzati jogköröket a háború végére a horvátországi szerbek gyakorolták – miután a délszláv válság idején szakadár formációként kiszakították Horvátországból a kelet-szlavóniai részt is –, visszaállítsák a horvát állam szuverenitását. (Caplan [2005] p. 3.)

Tansey abban látja a nemzetközi adminisztráció lényegét, hogy annak feladata nem az államépítés, hanem a rezsím-építés, vagyis direkt módon járul hozzá egy teljesen új politika rendszer létrehozásához; így pl. Boszniában és Koszovóban azt a folyamatot felügyeli és irányítja, ahogyan a korábbi nem-demokratikus

struktúrák helyén demokratikus politikai szabályozóerők és intézmények jönnek létre. Míg az államépítés – ahogy a neve is jelzi – államot épít, addig a nemzetközi adminisztráció egy meghatározott rezsím létrehozására törekszik. A rezsím definíciója pedig a következő: szabályok, eljárások és normák összessége, amelyek meghatározzák, hogy az elit milyen úton juthat hatalomhoz, s ha azt megszerezte, milyen módon kell vele élnie. A demokratikus rezsímépítés így szűkebb fogalom, mint az államépítés, mert ennek során a nemzetközi igazgatás csak az adott politikai rendszer létrehozására tett erőfeszítéseire fókuszál, de az állami működést biztosító egyéb intézményekkel és folyamatokkal nem foglalkozik. (Tansey [2009] pp. 5–6.)

A legvilágosabban talán Chesterman világítja meg a nemzetközi adminisztráció és az államépítés viszonyát. Szerinte az államépítés kifejezés a „kiterjedt – elsősorban, de nem kizárólag az ENSZ által kivitelezett – nemzetközi beavatkozásra utal, amely túlmutat a hagyományos békefenntartás és békeépítés mandátumán és olyan kormányzati struktúrák kiépítésére vagy újrakepítésére irányul, amelyek képesek biztosítani az állampolgárok fizikai és gazdasági biztonságát.” (Chesterman [2004] p. 5.) Ez az államépítő tevékenység sokféle politikai, biztonsági, gazdasági ún. kvázi-kormányzati funkciót is magába foglalhat (pl. a védelmi szektor megreformálásában és a választások lebonyolításában nyújtott segítség). Az „átmeneti adminisztráció” annyiban tér el az államépítéstől, hogy bár céljai ugyanazok – önálló működésre képes demokratikus kormányzati rendszer létrehozása –, de azokat úgy éri el, hogy az államhatalmi jogosítványok egy részét vagy egészét magához ragadja egy meghatározott időre.

A fogalmak operacionalizálása és lehatárolása után bemutatjuk a nemzetközi területi igazgatás történeti példáit. A példák egymásutánisága a kronológiai logikát követi, s ehelyütt jelezzük, hogy a bemutatott nemzetközi adminisztrációs struktúrák köre szűkíthető vagy bővíthető lenne annak fényében, hogy mit is tekintünk nemzetközi területi adminisztrációnak; tekintve, hogy Zaum definíciója és Chesterman lehatárolása tűnik a leghasznosabbnak témánk körüljárása során, ezért a példákat is ennek alapján választottuk ki. A másik ide kívánczó megjegyzés: olyan eseteket mutatunk be az alábbiakban, ahol a létrehozás óta eltelt idő lehetővé teszi a leírásnál a példák elemzését is, ezért a bemutatásban a legújabb létrehozott modellek közül jónéhány nem szerepel.

Talán kissé szokatlan módon az igazgatási példák bemutatását követően térünk rá a nemzetközi adminisztráció osztályozására, erre azért van szükség, mert egyrészt a példák ismerete szükséges ahhoz, hogy a csoportosítások mögött húzódó logika érthető legyen, másrészt ezáltal is igyekszünk elkerülni a dolgozatban az ismétlődéseket.

2. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

A dolgozat során bemutattuk a nemzetközi területi igazgatás történelmi példáit, s megvizsgáltuk részletesebben a boszniai és a koszovói modelleket. Ezután megállapíthatjuk, hogy az első hipotézisünk igaznak bizonyult.

A balkáni térség Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban működő nemzetközi adminisztrációs modelljei valóban nem rendelkeznek a korábbi vagy párhuzamosan működő igazgatási példákhoz képest lényegesen eltérő tulajdonságokkal, s nem állíthatjuk egyikről sem, hogy a nemzetközi területi adminisztráció egy „újabb generációját” képviselnék.

Koszovó esetében az a tény, hogy az igazgatási funkciók mindegyikét átvette egy átmeneti időszakra a nemzetközi adminisztráció, nem jelenti azt, hogy ez más modelleknél nem történt így. Már az egészen korai példáknál, például a Saar-vidék esetében is jellemző volt, hogy egy nemzetközi szervezet – akkor a Nemzetek Szövetsége – vállalta fel a terület teljes és közvetlen igazgatását. Bosznia esetében semmiképpen nem beszélhetünk „új generációról”, mert ha a nemzetközi jelenlét igazgatási jogosítványainak körét nézzük, akkor az sokkal kiterjedtebb más modelleknél (pl. a kelet-timori esetről, ahol a teljes államigazgatás azért omlott össze, mert 8000 közalkalmazott és köztisztviselő egyszerre távozott az országból annak függetlenedésekor, vagy másik példaként említhetnénk Koszovót is). Bosznia annyiban viszont valóban különleges, hogy általában nem jellemző, hogy az igazgatási jogkörök tekintetében az idő előrehaladásával a nemzetközi komponens erősödik, a helyi pedig gyengül. A bevett séma az, hogy a nemzetközi szint jogosítványai delegálódnak fokozatosan a helyi szintre, Boszniánál pedig épp ellenkezőleg: az OHR jogait a bonni döntés értelmében addig nem tapasztalt mértékben megnövelték.

Az ún. „generációs vitára” reflektálva (vagyis: léteznek-e a nemzetközi területi adminisztrációknak generációi, hasonlóan a békefenntartáshoz) még egy adalékként érdemes megjegyezni, hogy ennek az evolutív szemléletnek az elfogadásával valójában azt állítanánk, hogy a fejlődés egyirányú, s csak előre mutathat, holott sokkal lényegesebb, hogy az igazgatási modelleknek mindig alkalmazkodniuk kell a helyi viszonyokhoz – a hatékonyság záloga tehát ez, és nem bizonyos bevett sémák alkalmazása.

A második feltevésünket is igazolhatjuk:

A két vizsgált nemzetközi igazgatási modell egymással történő összehasonlítása nyomán megállapítható, hogy a nemzetközi közösség a koszovói nemzetközi területi igazgatás felállítása során mind a strukturális jellemzőket tekintve, mind pedig működését illetően hasznosította más (elsősorban a boszniai) modellek tapasztalatait. A nemzetközi területi adminisztrációt jellemzi tehát a szervezeti tanulás képessége,⁸ de csak olyan mértékben, amennyire az összeegyeztethető azon nemzetközi szereplők érdekeivel, amelyektől a mandátum származik.

⁸ Természetesen nem szervezetelméleti megközelítést alkalmaz a dolgozat, a kifejezést csak kölcsönvettük.

A nemzetközi területi adminisztráció koszovói modellje több ponton hasznosította a korábbi, főként boszniai igazgatási tapasztalatokat, ezt néhány esettel az alábbiakban igazoljuk is. Fontos felismerés volt például a koszovói nemzetközi igazgatás felállításánál, hogy a párhuzamosságok elkerülése érdekében az ENSZ irányítása alá tartozó pilléres rendszert hoztak létre, s így a részt vevő szervezeteknek ugyan meglehetősen nagyfokú önállóságot hagyva, de mégis az intézményesített konzultációs–kooperációs kényszer mentén arra készítették őket, hogy a hasonló területen működő más intézményekkel koordinálják erőfeszítéseiket.

Természetesen az együttműködés nem volt mindig zökkenőmentes, és sokszor a nézeteltérések a két érintett intézmény eltérő szervezeti struktúrájából vagy működési elveiből adódtak. Problémát okozott például Bosznia esetében, amikor a szervezett bűnözéssel szembeni harcot mandátuma részének tekintette mind a nemzetközi rendőri (EUPM), mind pedig a nemzetközi katonai erő (IFOR). Boszniában a nemzetközi jelenlét katonai és civil komponense egymástól függetlenül működik, s nyilván elvárt az egymással való egyeztetés, de ez mégsem működött mindig megfelelően a valóságban. A koordinációs kényszer hiánya miatt a két szervezet sem egyeztetett megfelelő mértékben, így ebben az időben – jogosan – sok kritika érte a működés ezen területét. Szintén két szervezet között okozott némi fennakadást és újfent Boszniában, hogy a választások koordinálásában és szabályozó környezetének megteremtésében az EBESZ inkább preferálta volna az alulról építkező, a konzultáción és kooperáción alapuló megoldást a vitás kérdésekben, az OHR viszont hajlamos volt kiterjedt bonni jogosítványaival élni, s egy újabb rendelet megalkotásával és az új jogszabály kikényszerítésével gyorsan és hatékonyan megoldani a helyzetet (sokszor tekintet nélkül az érintettek reakcióira).

Az is egy tanulási folyamat eredményének tekinthető, hogy Koszovóban az első választásokat csak megfelelő előkészítést követően, s alacsonyabb, helyhatósági szinten tartották meg. Boszniában az igazgatási misszió sikertelenségének egyik oka éppen a választások kapcsán a nemzetközi igazgatás nem kellően körültekintő hozzáállása volt. Általános választást tartani alig tíz hónappal a háború lezárását követően egy etnikai törésvonalak mentén súlyosan megosztott országban – nos, ennek az lett a következménye, hogy a nemzetközi igazgatás hozzájárult, hogy a lehető legdemokratikusabb úton (választások nyomán) a háborús nacionalista erők kezébe jutott a hatalom. Mi történt valójában? A bizonytalan szavazópolgárok nem bízhattak hiteles, nem etnikai alapon politizáló jelöltekben, hiszen ennyi idő alatt, ha formálódtak is ilyen erők, azok nem erősödtek még meg annyira, hogy egy választáson eséllyel szálljanak ringbe. Az is nyilvánvaló volt, hogy ennyi idővel a háború vége után a hatalom (politikai, gazdasági stb.) túlnyomórészt még mindig a válság idején is főszerepet játszó nacionalista erők kezében van, ráadásul érzékelhető volt a nemzetközi közösség azon szándéka is, hogy a Boszniából történő kivonulást fontolgatják (*ergo* a nemzetközi jelenléttel nem kívánják tovább garantálni a boszniai békét). Ebben a helyzetben a legkisebb rosszat választották a boszniai szavazók, és azokat erősítették meg hatalmukban, akik a háború alatt is védelmet tudtak nyújtani számukra: a nacionalista erőket. Koszovóban ugyan a kiinduló helyzet is más volt

(az etnikai megosztottság is más jellegű volt, mint Boszniában), de a választásoknál kifejezetten körültekintően jártak el, okulva a boszniai tapasztalatokból.

A továbbiakban elsőként összehasonlítjuk a boszniai és a koszovói területi igazgatást, ezután bemutatjuk legfőbb jellemzőiket és tapasztalataikat, végül pedig kitérünk a nem modellspecifikus, általános tanulságokra.

A boszniai és koszovói területi igazgatási modellek összevetése során a kettő között több lényeges különbség fedezhető fel, ezeknek természetesen csak egy része indokolható a második tézisünkkel – miszerint a nemzetközi közösség az igazgatási modellek felállítása során tanul korábbi tapasztalataiból –, nagyrészt a helyi viszonyok és környezet sajátosságaiból fakadnak az eltérő és hasonló jellemzők. Mindkét modellnél elválasztható egymástól a nemzetközi polgári és katonai jelenlét, de Koszovóban a polgári igazgatás minden résztvevő intézménye egy, az ENSZ által felügyelt struktúrába, az UNMIK-ba integrálódott, amelynek feladata, hogy a résztvevők munkáját koordinálja. Boszniában nem jellemző ez a fajta együttműködés, ennek eredményeként meglehetősen sok átfedés, párhuzamosság volt tapasztalható a nemzetközi igazgatás működésében. Mindkét modellben egy személy áll a polgári igazgatási komponens élén, Boszniában az OHR, Koszovóban pedig az SRSG, a különbség köztük abban áll, hogy míg az SRSG mindvégig az ENSZ-et képviselte, az OHR, ezen túlmutatóan, az egész nemzetközi közösséget (vagy ha úgy tetszik, a nemzetközi közösség összes Boszniában tevékenykedő szereplőjét), mandátumukat azonban mindketten az ENSZ-től kapták. Boszniában az OHR mellett működik egy kvázi-felügyeleti szerv, ez a Békevégrehajtó Tanács (PIC), Koszovóban ez az intézmény hiányzik, ennek nyilván az előző mondatban már említett jelenség az oka: az OHR sok nemzetközi szereplőnek tartozik beszámolási kötelezettséggel (ezeket képviseli a PIC), míg az SRSG csak az ENSZ-nek.

A boszniai területi igazgatás bemutatásánál a dolgozat második részében nagy hangsúlyt helyeztünk a boszniai állam felépítésének és működésének bemutatására (ezt így Koszovónál külön nem tettük meg, ott csupán a legszükségesebb mértékben utaltunk a helyi intézményekre). Erre azért volt szükség, mert a sajátos boszniai államszervezet olyan közeget biztosít a nemzetközi adminisztrációnak, ami kiegészülve a nemzetközi közösség által követett és alkalmazott normarendszer elemeivel, együttesen olyan helyzetet eredményezett, amelyben nem működhet hatékonyan a nemzetközi területi adminisztráció. Boszniában a nemzetközi területi igazgatás mindvégig a kezdettől fogva létező helyi demokratikus intézményekkel kellett, hogy együttműködjön, itt nem fordult elő, hogy a hatalmi ágak bármely szegmensében a nemzetközi elem a helyi nélkül lett volna jelen. Éppen ezért fontos volt részletesen kitérni a boszniai központi intézmények bemutatására, s jelezni, hogy a nemzetközi jelenlét mennyiben befolyásolta ezek működését. Koszovóban az államhatalmat és a kormányzati funkciókat megtestesítő szervek csak fokozatosan jelentek meg, s mintegy nullaösszegű játszma-ként, a *phasing in – phasing out* logikája mentén fokozatosan valósult meg az ún. *local ownership*, vagyis váltak a nemzetközi irányítás alatt álló intézmények helyiekké.

Bosznia esetében az egyik legjelentősebb problémát az etnikai egyensúly modelljén alapuló államszervezés jelenti. Ez megmutatkozik egyrészt az állam etnoterritorialista elveken való tagolásában, másrészt pedig a közintézményekben alkalmazott etnikai balansz elvében. A választás, hogy a liberális demokráciákra általában jellemző többségi elv helyett az etnikai egyensúly-modellt alkalmazzák, érthető, hiszen egy etnikailag súlyosan megosztott, s a háborúból éppen kilábaló társadalomban ez megfelelő módszer lehet, hogy az államalkotó közösségek együttélési hajlandóságát fokozza. **A valóságban azonban a modell nem teljesíti Boszniában a létrehozásakor kitűzött célokat, s elméletileg ugyan igazságos, a gyakorlatban viszont olyan merev, alkotmányban rögzített struktúrát eredményez, amely működésképtelen.** A modell következménye ugyanis, hogy a központi állam gyenge, s a decentralizáció magas foka miatt a legtöbb hatalmi jogosítvány az államigazgatás alsóbb szintjeire – Boszniában az entitásokhoz, a kantonokhoz és az önkormányzatokhoz – van telepítve, az egyes etnikumok viszont a döntéshozatalban vétójoggal rendelkeznek. Számos lehetőség kínálkozik így az obstrukcióra, amivel a boszniai politikai szereplők gyakran élnek is. Így olyan – nemcsak a sikeres tranzíció lebonyolításához szükséges,⁹ hanem az Európai Unóhoz való közeledés szempontjából is fontos – területeken hosszú évek óta nem sikerült előrelépni, mint pl. az alkotmányozási folyamat.

A balkáni nemzetközi területi igazgatásokat a dolgozat második és harmadik részében abból a szempontból is megvizsgáltuk, hogy a nemzetközi szervezetek közti munkamegosztás a vizsgált dimenziók alapján hogyan alakul. Megállapíthattuk, hogy **a térség stabilizálása, a biztonságos viszonyok megteremtése három nagy nemzetközi szervezet felelősségi körébe tartozik, ezek az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete és az Európai Unió.** A boszniai nemzetközi jelenlét polgári aspektusához tartoznak a belső biztonságot, a közrendet szavatoló nemzetközi rendőri erők, a nemzetközi részvételt tekintve itt elsőként az ENSZ irányítása alatt álló UNMiBH keretében működtetett rendőri erőt, az IPTF-et kell megemlítenünk, amely mandátuma lejártáig, 2002-ig (az UNMiBH megszűnéséig) tartózkodott Bosznia-Hercegovinában. Még ebben az évben az IPTF-et az EU rendőri missziója, az EUPM váltotta, ez 2012 nyaráig látott el hasonló feladatokat, mint elődje, vagyis elsősorban a boszniai rendőrség demokratikus átalakítási folyamatát felügyelte, mindenekelőtt a tapasztalatok átadása útján. A nemzetközi rendőri szervek egyike sem rendelkezett direkt végrehajtott jogosítványokkal, feladatuk a tanácsadás, képzés és monitoring, valamint a rendőrségi reform és a szervezett bűnözés elleni küzdelem előmozdítása volt. A nemzetközi igazgatás biztonsági (katonai) aspektusának részei voltak az egymást követő nemzetközi békefenntartó erők, amelyek mindegyike az ENSZ BT-nek az ENSZ Alapokmány VII. fejezete alapján adott felhatalmazásával rendelkezett. Az első két misszió a NATO irányítása alá tartozott (1995–1996-ban az IFOR, majd 1996–2004-be az SFOR), a harmadik, azóta is működő katonai kontingenst, az EUFOR-t viszont az EU jegyzi. **A katonai és a rendőri missziók közül a katonai tekinthető sikeresebbnek,** hiszen a világosan meghatározott,

⁹ A délszláv államok esetében nem szabad megfeledkeznünk arról a fontos tényről, hogy a háborúban érintett államoknak nemcsak a fegyveres harcok súlyos infrastrukturális, és a fejlődést minden területen visszavető következményeivel kell számolniuk, de a kilencvenes években a függetlenedő államoknak – a háborútól függetlenül és a közép-európai államokhoz hasonlóan – egyébként is le kellett volna vezényelniük az átmenetet a demokratikus piacgazdaságok kialakítása során. A tranzíciós folyamat természetesen nemcsak, hogy később indulhatott meg a háború miatt, de jóval alacsonyabb fejlettségi szintről is indultak a térség országai.

egyébként meglehetősen szűkre szabott mandátumát (a biztonságos viszonyok megteremtését, a harcok kiújulásának megakadályozását, a civil és humanitárius szervezetek támogatását, valamint a menekültek biztonságos visszatérésének előmozdítását) teljesítette. A rendőri missziónál már több probléma jelentkezett: folyamatos kritikák érték a szervezetet az alulfinanszírozottsággal és a humán állomány felkészületlenségével kapcsolatban, ráadásul a kooperáció hiánya miatt – amint arra már utaltunk – hatásköri vitákba is keveredtek a rendőri és katonai erők annak kapcsán, hogy a szervezett bűnözés elleni harcban melyiknek milyen jogai vannak. **Látható, hogy az az átrendeződés, ami az EU szerepvállalásának növekedését jelentette, mind a nemzetközi katonai, mind a polgári biztonsági erők esetében lezajlott:** a nemzetközi katonai erő biztosítását 2004-ben a NATO-tól, a nemzetközi rendőri feladatok ellátását pedig 2004-ben az ENSZ-től vette át az Európai Unió. Koszovóban kezdettől fogva az ENSZ BT felhatalmazásával rendelkező, NATO-irányítás alatt álló békefenntartók alkotják a nemzetközi jelenlét katonai komponensét, s a nemzetközi rendőrség funkcióit is ellátták egészen 2001-ig, amikor a civil igazgatási keretben, az UNMIK-ban változás történt: ekkor a korábbi első pillér megváltozik, s a menekültek visszatérésének elősegítése helyett feladata a rendőrség és igazságszolgáltatás kiépítése lett. Így tehát a rendőrségi feladatok köre ezután már az ENSZ által gondozott első pilléres civil igazgatási feladat lesz, ez azonban nem jelenti azt, hogy rendfenntartó feladatokat nem lát el a KFOR továbbra is.

A második vizsgált dimenzió a demokratikus államépítés volt, ahol számos kormányközi és nem-kormányzati nemzetközi intézmény tevékenykedik, úgymint az EBESZ, ENSZ, és az EU is, de a főszerep az EBESZ-é. A szervezet – mind Boszniában, mind Koszovóban – aktívan részt vett a választások lebonyolításában, fentebb már bemutattunk, hogy a koszovói igazgatás e téren mit hasznosított a boszniai tapasztalatokból.

A harmadik és negyedik dimenzió, amely még vizsgálat tárgyát képezheti, az általam humán és gazdasági dimenzióknak nevezett aspektusa a nemzetközi igazgatási struktúráknak. Ezekkel a dolgotban ugyan nem foglalkozom – ezek a témák további kutatási irányokat jelölhetnek ki –, ehelyütt röviden azonban mégis érdemes szólni ezekről is. A humán aspektus felöleli a következő területeket: emberi jogok védelme, menekültek visszatérése, a háborús bűnösök felelősségre vonása. Az első területen (emberi jogok) mind Boszniában, mind Koszovóban nagy hangsúlyt helyeztek a kérdésre már a válság lezárásakor, s létrehozták azokat az intézményeket, amelyek az emberi jogok érvényesülésének legfőbb zálogai, jellemző volt, hogy ezen szervek működésében a nemzetközi komponens (részvétel) néhány évig legalább biztosítva volt. Különösen nagy jelentősége van az emberi jogok prioritásként való kezelésének ezekben a társadalmakban, ahol a háborúk során súlyos humanitárius jogsértések történtek, s a válság egyik okaként mindig megjelent, hogy elnyomtak egy vagy több kisebbséget. Végsősoron azonban **az emberi jogok érvényre jutása kisebb részben függ a nemzetközi szervezetektől és nagyobb részben a helyi társadalomtól és a helyi intézményektől**, amelyek a mindennapi élet során bizonyítják ezirányú elkötelezettségüket, vagy éppen cáfolják azt. **Az emberi jogvédelem területén a nemzetközi szervezetek közül a legfőbb illetékes az EBESZ.** A menekültek kérdésével mindkét országban az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) foglalkozik

leginkább, de ezen a területen (s az emberi jogok ügyében is) gyakran játszanak aktív szerepet a nem-kormányzati nemzetközi szervezetek. Az *ad hoc* jellegű hágai Volt Jugoszlávia Nemzetközi Törvényszékkel (ICTY) való együttműködés minden térségbeli állam kötelessége (amit a rendező dokumentumokban rögzítettek is), hosszú ideig azonban alacsony volt a kooperációs készség, különösen a két leginkább érintett állam, Szerbia és Horvátország) esetében. Ez annyiban változott az elmúlt években, hogy a nemzetközi közösség összefogásával gyakoroltak nyomást a két államra, s nyilvánvalóvá tették: a térség országai nem haladhatnak az olyannyira kívánt euroatlanti integráció irányába, amíg ki nem szolgáltatják legkeresettebb háborús bűnöseiket. Az EU azonban sokszor nem következetes a fenyegetései betartását illetően, s többször előfordult már, hogy a feltételként szabott elvárást nem, vagy csak részben teljesítette egy adott állam, az EU pedig mégis megadta a „jutalmat”. Visszatérve az ICTY-ra, a legkeresettebb bűnösök (Milošević, Karadžić, Hadžić) mára már a hágai fogdáknak várják ügyükben az ítélethirdetést, a Törvényszék megítélése azonban meglehetősen negatív a balkáni társadalmakban, s ily módon a társadalmi megbékéléshez sem tudott a kívánt mértékben hozzájárulni az intézmény.

A negyedik, vizsgálatra érdemes dimenzió a gazdasági, itt mindkét ország esetében igaz, hogy a gazdasági stabilizációs intézkedések főszereplői az Európai Unió elsősorban, s mellette a jelentősebb nemzetközi pénzügyi intézmények (IMF, Világbank), de az ENSZ család számos szakosított és egyéb intézménye is szerepet vállal a folyamatban. ***Mind Bosznia, mind pedig Koszovó – a térség többi államához hasonlóan – az Európai Unióban képzeli el a jövőjét, az együttműködés legfőbb terepe ma az 1999-ben az EU által útjára bocsátott stabilizációs és társulási folyamat (stabilization and association process – SAP).*** Az európai integrációs előrehaladást tekintve Bosznia az egyik leggyengébben teljesítő állam a Balkánon, s a stabilizációs és társulási megállapodást (*stabilization and association agreement – SAA*) 2008 júniusában ugyan aláírta, s le is zárult a ratifikációs folyamat 2011 elején, de az EU felfüggesztette a hatályba lépést addig, amíg Bosznia az előírt feltételeket nem teljesíti (alkotmányos reform, népszámlálás, a nem államalkotó kisebbségek képviselőinek biztosítása bizonyos állami szervekben). Koszovó előrehaladását pedig az akadályozza, hogy szuverén államként való elismerésének kérdése megosztja nemcsak a nemzetközi, de a szűkebben vett európai környezetet is (nem is beszélve a regionálisról), s ez azt eredményezi, hogy amíg az Unió tagállamai nem képviselnek egységes álláspontot Koszovó elismerésének kérdésben, addig nem lehet nemzetközi szerződésen alapuló intézményes kapcsolatot kiépíteni az EU és Koszovó között.

3. KÖVETKEZTETÉSEK ÖSSZEGZÉSE

Az alábbiakban összegyűjtjük azokat a követelményeket, amelyek a balkáni példákra is vonatkoznak, de van relevanciájuk általában véve is a nemzetközi területi igazgatásokra.

A) ***Jól definiált célmeghatározás a nemzetközi igazgatási misszió telepítésekor:*** nagy gondot okozhat, ha a célt nem, vagy csak homályos és kétértelmű módon határozzák meg, mint pl. Koszovó esetében, amikor a státuszrendezés kapcsán a nemzetközi közösség nem tette nyilvánvalóvá, hogy melyik az általa támogatott végső megoldás. A világos célmeghatározás egy másik szempontból is lényeges: nyugodtabb a társadalomban a közhangulat, ha egyértelmű a vízió. Példaként említhetjük Koszovó esetét, amikor a 2004-es események megmutatták: elég egy kis szikra, hogy a tartományban ismét fellángoljanak és nagyon rövid alatt fegyveres összetűzésekké eszkalálódjanak az etnikai ellentétek. Fontos az is, hogy a célmeghatározás lehetőleg a célállam lakossága nagyobb részének támogatását is élvezze, mert ez nagyban növeli legitimitását.

B) ***Az átgondolt és reális feltételeket tartalmazó „kiérdemelt szuverenitás” (earned sovereignty) elv következetes alkalmazása:*** fenti példákban is említettük, hogy a nemzetközi szervezetek gyakran támasztanak feltételeket bizonyos előnyökért cserébe (pl. a teljes szuverenitás megszerzése vagy előrelépés egy nemzetközi szervezet teljes jogú tagsága felé), majd ezek maradéktalan teljesítéséhez nem feltétlenül ragaszkodnak végül. A legtöbb esetben ennek az oka nem az állhatatosság hiánya szokott lenni, hanem az a tény, hogy a nemzetközi szervezet rosszul mérte fel, hogy mit lehet reálisan elvárni az adott országtól. Erre volt jó példa a koszovói státusztárgyalások során alkalmazott *standards before status* elv, amiről kiderült, hogy a demokratikus kritériumok ideáltipikus gyűjteményét – amit csupán az érett demokráciák némelyike képes teljesíteni – elvárni a koszovói entitástól erős túlzás. A nemzetközi közösség így arra kényszerült, hogy 2005-ben végül felhagyjon az elvvel.

C) ***Elszámoltathatóság:*** meg kell teremteni a nemzetközi területi igazgatás célállamban tevékenykedő intézményeinek és alkalmazottainak elszámoltathatóságát. Ez nem csupán azért lényeges, mert demokratikus deficitet eredményez, ha ez a demokráciákban alapvető kritérium nem teljesül, de felveti a hatalmi ágak szétválasztása klasszikus elvének semmibe vételét is, amennyiben a végrehajtó hatalomnak nem kell felelnie tetteiért bírói fórumok előtt. Egyben rossz üzenetet is közvetít a célállam lakossága felé, miszerint a nemzetközi igazgatás elvárja a demokrácia szabályainak betartását a helyi lakosságtól, de magára nézve nem tartja ezeket kötelezőnek.

D) ***A túlzottan erős nemzetközi függés kontraproduktív:*** ugyanis ekkor nem alakul ki és szilárdul meg a felelősségteljes politizálás légköre, s a helyi politikai vezetők gyakorlatilag tét nélkül használhatnak demagóg–populista politikai retorikát népszerűségük növelése érdekében, anélkül, hogy a következményeket viselniük kellene. Ezzel összefüggésben érdemes utalnunk a *concept of ownership-re*, ami kb. a „tulajdonlás

koncepciója”, s lényege, hogy a nemzetközi területi adminisztrációk és a helyi szereplők megosztják a hatalmat és azzal együtt a felelősséget is, s a nemzetközi igazgatási modellek ideiglenes jellegéből fakadóan mind több lesz a „saját tulajdon” aránya, mind kevesebb a „nemzetközi”, ami végső soron idővel a szuverenitás teljes (vissza)delegálását jelenti a helyieknek.

E) **A belátás képessége:** ezt az elvet egyaránt vonatkoztathatjuk a nemzetközi területi adminisztráció mögött álló nemzetközi közösségre (vagy annak bizonyos tagjaira), de a helyiekre is. Utóbbiakra annyiban, hogy hasznos lenne észrevenni a patthelyzeteket, amikor már mindenki nullaösszegű játszmaként kezel bizonyos helyzeteket, s kivárára rendezkedik be. Nem minden esetben fognak úgy alakulni az események ugyanis, mint ahogyan az Koszovó esetében a függetlenség kivívása után történt. Másrészt hasznos tanács lehet a nemzetközi területi adminisztrációkra vonatkozóan is, melyek működtetése során a nemzetközi közösség általában a létrehozáskor lefekteti azokat az elveket, amelyeket fontosnak vél az adott rendezés szempontjából. Az általános gyakorlat az, hogy ezen a normatív kereten nem – vagy csak nagyon nehezen – változtat később a nemzetközi közösség akkor sem, ha a körülmények megváltoznak, vagy kiderül, hogy eleve elhibázott a koncepció. A balkáni igazgatási modellek esetében is sok ilyen elv van, amelyek közt kogens normákat is találunk szép számmal, de ehelyütt csak hármat emelünk ki: a határok sérthetlenségének elve; az egyes államrészek kiszakadásának tilalma; a szuverenitás és területi integritás védelme. A három, egyébként egymással nyilvánvalóan összefüggő – lényegében a szuverenitás és annak társnormáiként megjelenő – elv kiegészülve a belső, az állam hatékony működését gátló tényezőkkel, olyan gúzsba köti a boszniai rendezési folyamatot, amiből egyelőre nem látni, hogy tud majd kiszabadulni. A nemzetközi közösség a precedenstől fél, s attól, hogy a hasonló helyzetben levő, szecessziós törekvésekkel bíró területek Koszovóhoz hasonló megoldást választanak, és – élve a népek önrendelkezési jogával – kiszakadnak abból az államból, amelyhez addig tartoztak. Ezzel pedig veszélyeztetik a nemzetközi békét és biztonságot, háborús gócpontok lesznek, és újabb feladatokat rónak majd az ENSZ-re és a nemzetközi közösség egyéb tagjaira. Az ténykérdés, hogy Koszovó 2008. február 17-én kikiáltotta függetlenségét; s ha nemzetközi fórumokon magasrangú diplomaták és politikusok ki is jelentik róla, hogy ez nem precedens, attól még természetesen az.

4. FŐBB HIVATKOZÁSOK

Könyvek, folyóiratcikkek, tanulmányok

- AFAH, Ebrahim – Guhr, Alexandra H. [2005]: Afghanistan: Building a Stet to Keep the Peace. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 373–456.
- BARFIELD, Thomas [2010]: *Afghanistan. A Cultural and Political History*. Princeton Univeristy Press, Princeton & Oxford.
- BELLONI, Roberto [2007]: State Building and International Intervention is Bosnia. Routledge, New York–London
- BELLONI, Roberto [2009]: Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton! *Nationalism and Ethnic Politics*, 15. évf., pp. 355–375.
- BENZIG, Markus [2005]: Midwifing a New State: The United Nations in East Timor. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 295–372.
- BERTA Zsolt [2001]. *A választási formulák*. ELTE OTDK dolgozat. Forrás: <http://www.ajk.elte.hu/file/BertaZsolt-ValasztasiFormulak.pdf> (letöltés: 2012.08.02.)
- BERTIN, Thomas [2008]: The EU Military Operation in Bosnia. In: Merlingen, Michael – Ostrauskaité, Rasa (szerk.): *European Security and Defence Policy. An Implementation Perspective*. Routledge, London, pp. 61–77.
- BIEBER et al. [2009]: *Understanding the War in Kosovo*. Routledge, London
- BIRÓ László [é. n.]: *Bosznia-Hercegovina a daytoni szerződéstől a stabilizációs megállapodásig*. Forrás: http://www.balkancenter.hu/pdf/biro_balkanmint01.pdf (letöltés: 2010.07.23.)
- CAPLAN, Richard [2005]: *International Governance of Warn-Torn Territories. Rule and Reconstruction*. Oxford University Press, Oxford
- CHESTERMAN, Simon [2004]. *You, the People. The United Nations, Transitional Administration, and State-Building*. Oxford University Press, Oxford
- CHURCHILL, Winston S. [1999]: *A második világháború / 1*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- CHOPRA, Jarat [1999]: *Peace Maintenance: The Evolution of International Political Authority*. Routledge, London
- CSICSIMANN László [2006]: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola. Forrás: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/39/1/csicsmann_laszlo.pdf (letöltés: 2011.10.22.)
- CZAPLIŃSKI, Marcin [2009]: The OSCE in the New International Environment in Kosovo. In: *OSCE Yearbook 2009*. pp. 179–189.
- DAVIDSON, Douglas [2005]: Then Years of the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina: Reflections on a Decade and Thoughts on the Future. In: *OSCE Yearbook 2005*. pp. 125–138.
- DUCASSE–ROGIER, Marianne [2004]: Recovering from Dayton: From 'peace-building' to 'state-building' in Bosnia-hercegovina. *Helsinki Monitor*, 15. évf., 2. sz., pp. 76–90
- EGEDY Gergely [1998]: *Nagy-Britannia története*. Aula Kiadó, Budapest
- FRIEDRICH, Jürgen [2005]: UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 225–293.
- FOX, Gregory H. [2008]: *Humanitarian Occupation*. Cambridge University Press.
- GOLDMANN, Matthias [2005]: Sierra Leone: African Solution to African Problems? In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 457–515.
- GREVI, Giovanni – HELLY, Damien – KEOHANE, Daniel (szerk.): *European Security and Defence Policy. The first ten years (1999–2009)*. EUISS (European Union Institute for Security Studies), Párizs
- GRUSS, Daniel [2005]: UNTEA and West New Guinea. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 97–126.
- HALÁSZ Iván [2005]: *Válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban*. Balkán-tanulmányok Központ. Forrás: www.balkancenter.hu/pdf/elemzes/halasz02 (letöltés: 2011.06.30.)
- HALMOSY Dénes [1985]: *Nemzetközi szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- HOLBROOKE, Richard [1998]: *To End a War*. Random House, New York
- ICG [1999]: *Waiting for UNMIK—Local Administration in Kosovo*. Balkans Report N° 79, Prishtinë/Priština, 18 October 1999. Forrás: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Kosovo%2013> (letöltés: 2011.12.09.)
- ICG [2000/a]: *Bosnia's Municipal Elections 2000: Winners and Losers*. International Crisis Group Balkan Report N°104, Sarajevó–Brüsszel. Forrás: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2036> (letöltés: 2012.04.02.)

- ICG [2000/b]: *Bosnia's November Elections: Dayton Stumbles*. International Crisis Group Balkan Report N°104, Szarajevó–Brüsszel. Forrás: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2037.pdf> (letöltés: 2012.04.02.)
- ICG [2001]: *Bosnia: Reshaping the International Machinery*. International Crisis Group Balkans Report N°121, Szarajevó–Brüsszel. Forrás: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia 43](http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2043.pdf) (letöltés: 2012.05.13.)
- ICG [2003]: *Bosnia's Brcko: Getting In, Getting On and Getting Out*. International Crisis Group Policy Briefing, Europe Briefing N°44, Szarajevó–Brüsszel. Forrás: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%20144](http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%20144.pdf) (letöltés: 2012.03.09)
- ICG [2004]: *Eufor: Changing Bosnia's Security Arrangements*. International Crisis Group Europe Briefing N°31, Szarajevó–Brüsszel. Forrás: <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b0031-eufor-changing-bosnias-security-arrangements.aspx> (letöltés: 2012.06.27.)
- ICG [2005]: *Bosnia's Stalled Police Reform. No Progress, No EU*. International Crisis Group Europe Report N°164, Szarajevó–Brüsszel. Forrás: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/164_bosnia_stalled_police_reform_no_progress_no_eu](http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/164_bosnia_stalled_police_reform_no_progress_no_eu.pdf) (letöltés: 2012.06.29.)
- ICG [2009]: *Bosnia: A Test of Political Maturity in Mostar*. International Crisis Group, Europe Briefing N°54, 27 Jul 2009. Forrás: http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/b54_bosnia_a_test_of_political_maturity_in_mostar.pdf (letöltés: 2011.10.07.)
- ICG [2009]: *Brčko Unsupervised*. International Crisis Group Europe Briefing N°66, 8 Dec 2011. Forrás: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/bosnia-herzegovina/B66%20Brcko%20Unsupervised.pdf> (letöltés: 2011.12.10.)
- ICG [2011]: *Brčko Unsupervised*. International Crisis Group Policy Briefing, Europe Briefing N°66, Szarajevó–Isztambul–Brüsszel. Forrás: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2045](http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2045.pdf) (letöltés: 2012.03.09)
- ICG, [2002]: *Implementing equality: The "Constituent Peoples" Decision in Bosnia & Herzegovina*. International Crisis Group Balkan Report N°128, Szarajevó–Brüsszel. Forrás: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2045](http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Bosnia%2045.pdf) (letöltés: 2010.02.27.)
- IGAZ Levente [2004]: Portugál gyarmat, indonéz tartomány, független állam: Kelet-Timor 30 éve. *Kitekintő*, 1. évf. 3. sz. Forrás: www.kul-vilag.hu (letöltés: 2011.11.19.)
- JELAVICH, Barbara [1996]: *A Balkán története I, II*. Osiris, Budapest
- JENSEN, Erik [2005]: *Western Sahara: Anatomy of a Stalemate*. International Peace Academy Occasional Paper Series. Lynne Rienner Publishers
- JUHÁSZ József [1999]: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula, Budapest
- JUHÁSZ József et al. [2000]: *Koszovó. Egy válság anatómiája*. Osiris, Budapest
- JUHÁSZ József [2008]: Bosznia-Hercegovina 2006 óta. Az államépítés kudarca? *Nemzet és Biztonság*, január, pp. 11–19.
- JUDAH, Tim [2008]: Kosovo: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press, Oxford
- JUNCOS, Ana E. [2011]: Europeanization by Decree? The Case of Police Reform in Bosnia. *Journal of Common Market Studies*, 49. évf., 2.sz., pp. 367–389.
- KAPLAN, Robert D. [1994]: *Balkan Ghosts. A journey through history*. Picador, New York
- KEEN, David [2005]: *Conflict & Collusion in Sierra Leone*. Palgrave Macmillan.
- KELLER, Lucy [2005]: UNTAC in Cambodia – from Occupation, Civil War and Genocide to Peace. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 127–178.
- KEMENSZKY Ágnes [2008]: A nyugat-balkáni uniós stratégia fejlődési irányai: stabilizáció és/vagy csatlakozás? In: *60 éves Közgaz. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok: Társadalomtudományi Kar*. Budapest, Aula, 2008. 155–171. old.
- KEOHANE, David [2009]: EUFOR Althea (Bosnia and Herzegovina). In: Grevi, Giovanni – Helly, Damien – Keohane, Daniel (szerk.): *European Security and Defence Policy. The first ten years (1999–2009)*. EUISS (European Union Institute for Security Studies), Párizs, pp. 211–220.
- KING, Ian – MASON, Whit [2006]: *Peace at any price. How the world failed Kosovo*. Hurst, London
- KNAUER, Jannik [2011]: *EUFOR Althea: Appraisal and Future Perspectives of the EU's Former Flagship Operation in Bosnia and Herzegovina*. College of Europe. Department of EU International Relations and Diplomacy Studies. EU Diplomacy Papers 7/2011, Bruges
- LEHOCZKI Bernadett [2004]: A fejlődő államok részvétele az ENSZ békefenntartó tevékenységében – különös tekintettel Pakisztánra. *Kül-világ*, 1. évf., 3. sz. Forrás: <http://www.kul-vilag.hu/2004/03/lehoczki.pdf> (letöltés: 2011.07.22.)
- LINDLEY–FRENCH, Julian [2003]: Kapcsolatok, amelyek összekötnek. *NATO Tükör*, 2003 ősz, 3. sz. Forrás: <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/hungarian/art2.html> (letöltés: 2012.06.27.)
- MALCOLM, Noel [1996]: *Bosnia. A Short History*. Papermac, London
- MALCOLM, Noel [2002]: *Kosovo. A Short History*. Pan Books, London
- MALONE, David M. – Thakur, Ramesh [2001]: UN Peacekeeping: Lessons Learned? *Global Governance*, 7. évf. 1. sz., pp. 11–17.

- MARTON Péter [2009]: Az államépítés sorrendisége és az afganisztáni bonyodalmak. *Külvégi Szemle*, 1. sz., pp. 18–40.
- MARR, Phebe [2011]: *The Modern History of Iraq*. Westview Press
- MATZ, Nele [2005]: Civilization and the Mandate System under the League of Nations as Origin of Trusteeship, Case Studies. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 47–95.
- MERLINGEN, Michael [2009]: EUPM (Bosnia and Herzegovina). In: Grevi, Giovanni – Helly, Damien – Keohane, Daniel (szerk.): *European Security and Defence Policy. The first ten years (1999–2009)*. EUISS (European Union Institute for Security Studies), Párizs, pp. 161–172.
- MERLINGEN, Michael – OSTRASKAITÉ, Rasa (szerk.): *European Security and Defence Policy. An Implementation Perspective*. Routledge, London
- MÜHLMAN, Tomas [2008]: The Police Mission EUPM in Bosnia, 2003–05. In: Merlingen, Michael – Ostraskaité, Rasa (szerk.): *European Security and Defence Policy. An Implementation Perspective*. Routledge, London, pp. 43–66.
- OELLERS–FRAHM, Karin [2005]: Restructuring Bosnia-Herzegovina. A Model with Pit-Falls. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 179–224.
- OLIVA, Fabio [2007]: Between contribution and disengagement: Postconflict elections and the OSCE role in the normalization of armed groups and militarized political parties in Bosnia and Herzegovina, Tajikistan, and Kosovo. *Helsinki Monitor*, 18. évf., 3. sz., pp. 192–207.
- PAP András László [1999]: Az etnicitás mint a politikai képviselet alapja. Megjegyzések a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéhez. *Politikatudományi Szemle*, 4. sz., pp. 23–47.
- PELLET, Alain [1992]: The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples. *European Journal of International Law*, 3. évf., 1. sz., pp. 178–181.
- PHILIPP, Christiane E. [2005]: Somalia – A Very Special Case, Cross Cutting Issues. In: von Bogdandy, A. – Wolfrum, R. (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 517–554.
- PRANDLER Árpád (szerk.) [2011]: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Aula Kiadó, Budapest
- RECCHIA, Stefano [2007]: *Beyond International Trusteeship: EU peacebuilding in Bosnia and Herzegovina*. Institute for Security Studies (ISS) Occasional Paper n° 66. Forrás: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ66.pdf> (letöltés: 2010.03.25.)
- ROSTOVÁNYI Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Budapest, Aula, 2010
- SCHEDLER, Andreas – DIAMOND, Larry – Plattner, Marc F. (szerk.): *The Self-Restraining State. Power and Accountability in New Democracies*. Lynne Rienner Publishers, London
- ŠELO ŠABIĆ, Senada [2005]: *State Building Under Foreign Supervision: Intervention in Bosnia-Herzegovina 1996–2003*. Landesverteidigungsakademie, Bécs
- SEMANIĆ, Hana [2011]: EU-integráció szeparáció által. Etnikai csoportok intézményesítése Bosznia-Hercegovinában. *Pro Minoritate*, Ősz, pp. 57–66.
- SKLAR, Richard L. [1999]: Democracy and Constitutionalism. In: Schedler, Andreas – Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (szerk.): *The Self-Restraining State. Power and Accountability in New Democracies*. Lynne Rienner Publishers, London, pp. 53–58
- SOLIOZ, Christophe [2005]: *Turning Points in Post-War Bosnia: Ownership Process and European Integration*. Sorozatcím: Democracy, Security, Peace / Demokratie, Sicherheit, Frieden. Nomos, Baden-Baden
- STAHN, Carsten [2001]: The United Nations Transitional Administrations in Kosovo and East Timor: A First Analysis. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 5. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden
- STAHN, Carsten [2008]: *The Law and Practice of International Territorial Administration*. Versailles to Iraq and Beyond. Cambridge University Press, Cambridge
- TANSEY, Oisín [2009]: *Regime-building. Democratization and International Administration*. Oxford University Press, Oxford
- TRAUB, James [2000]: Inventing East Timor. *Foreign Affairs*, 79. évf. 4. sz., pp. 74–89.
- VON BOGDANDY, Armin – WOLFRUM, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 5. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden
- VON BOGDANDY, Armin – WOLFRUM, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., Martinus Nijhoff Publishers, Leiden
- Wentz, Larry [1997]: *Lessons from Bosnia: The IFOR experience*. DoD Command and Control Research Program (CCRP) – The National Defence University
- WILDE, Ralph [2001]: From Danzig to East Timor and Beyond: The Role of International Territorial Administration. *The American Journal of International Law*, 95. évf., 3. sz., pp. 583–606.
- WILLIAMS, Paul R. – Pecci, Francesca Janotti [2004]: Earned Sovereignty: Bridging the Gap between Sovereignty and Self-Determination. *Stanford Journal of International Law*, 40. évf., 1. sz.,

- WOLFRUM, Rüdiger [2005]: International Administration in Post-Conflict Situations by the United Nations and Other International Actors. In: von Bogdandy, Armin – Wolfrum, Rüdiger (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 9. évf., pp. 649–696.
- ZAKARIA, Fareed [1997]: The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76. évf., 6. sz., pp. 22–43.
- ZAUM, Dominik [2007]: *The Sovereignty Paradox. The Norms and Politics of International Statebuilding*. Oxford University Press, Oxford

Nemzetközi szervezetek, állami intézmények honlapjainak közleményei, sajtóanyagai

- A/56/875–S/2002/278 [2002] *The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security. Report of the Secretary-General*. Forrás: <http://unama.unmissions.org/Portals/UNAMA/SG%20Reports/18%20March%202002.pdf> (letöltés: 2011.07.23.)
- A/RES/1542(XV) [1960] *Transmission of information under Article 73 of the Charter*. Forrás: <http://www.un.org/documents/ga/res/15/ares15.htm> (letöltés: 2010.11.19.)
- A/RES/1752(XII) [1962] *Agreement between the Republic of Indonesia and the Kingdom of the Netherlands concerning West New Guinea (West Irian)* Forrás: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/192/60/IMG/NR019260.pdf?OpenElement> (letöltés: 2011.10.11.)
- A/RES/2145(XXI) [1966] *Question of South West Africa*. Forrás: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/004/48/IMG/NR000448.pdf?OpenElement> (letöltés: 2011.09.12.)
- AB határozat U-5/98-III*. [2000] Bosznia-Hercegovina Alkotmánybírósága, 2000. július 1. Forrás: http://www.ccbh.ba/bos/odluke/povuci_html.php?pid=22211 (letöltés: 2012.07.12.); angol nyelven: Főmegbízott Hivatala Forrás: http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/const/default.asp?content_id=5853 (letöltés: 2012.07.12.)
- Advisory Opinion of 11 July 1950 – International Status of South West Africa (including the text of the declaration of Judges Guerrero, Zoricic et Badawi Pasha)* <http://www.icj-cij.org/docket/files/10/8931.pdf> (letöltés: 2011.09.12.)
- Agreement Among the People's Republic of Angola, the Republic of Cuba, and the Republic of South Africa*. Forrás: http://lweb2.loc.gov/frd/cs/angola/ao_appnb.html (letöltés: 2011.10.11.)
- An Agenda for Peace [1992] *An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*. A/47/277 - S/24111, 17 June 1992 Forrás: http://www.unrol.org/files/A_47_277.pdf (letöltés: 2011.07.23.)
- Basic Agreement on The Region of Eastern Slavonia, Baranja, And Western Sirmium*. Forrás: http://www.usip.org/files/file/resources/collections/peace_agreements/croatia_erdut_11121995.pdf (letöltés: 2010.09.16.)
- Bécsi egyezmény [1963] *1987. évi 12. törvényerejű rendelet szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről*. Forrás: http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Jogszabalyok/nemzetkozi_dipl_konzuli_jog/BE_szerzodesek_jogarol.htm (letöltés: 2012.01.08.)
- BiH Központi Bank. Forrás: <http://ccbh.ba> (letöltés: 2012.08.06.)
- Bosznia-Hercegovina Alkotmánybírósága. Forrás: <http://www.ccbh.ba/> (letöltés: 2012.08.05.)
- Bosznia-hercegovinai Elnökség. Forrás: <http://www.predsjednistvobih.ba> (letöltés: 2012.07.24.)
- Bosznia-hercegovinai Föderáció alkotmánya [1994] Forrás: <http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd1b6eed4a3b84.htm/preview> (letöltés: 2012.05.09.)
- Bosznia-hercegovinai Föderáció kormánya. Forrás: <http://www.fbihvlada.gov.ba>. (letöltés: 2012.07.21.)
- Bosznia-hercegovinai Föderáció parlamentje. Forrás: <http://www.parlamentfbih.gov.ba> (letöltés: 2012.07.21.)
- Bosznia-hercegovinai Minisztertanács. Forrás: <http://www.vijeceministara.gov.ba/> (letöltés: 2012.08.05.)
- Brcko Arbitral Tribunal for Dispute Over the Inter-Entity Boundary in Brcko Area Award. Arbitration for the Brcko Area. *The Republika Srpska v. The Federation of Bosnia and Herzegovina. Final Award*. Főmegbízott Hivatala, 1997. február 14. http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/default.asp?content_id=5327 (letöltés: 2012.03.09)
- Brcko Arbitral Tribunal for Dispute Over the Inter-Entity Boundary in Brcko Area Award. Arbitration for the Brcko Area. *The Republika Srpska v. The Federation of Bosnia and Herzegovina. Annex to Final Award*. Főmegbízott Hivatala, 1999. augusztus 18. http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/default.asp?content_id=5362 (letöltés: 2012.03.09)
- Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, *Decision No. U 9/00*, 3 November 2000 Forrás: http://www.ccbh.ba/eng/odluke/povuci_html.php?pid=22419 (letöltés: 2012.08.14.)
- Daytoni megállapodás*. [1995] *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. 14/12/1995. Office of the High Representative*. Forrás: http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380 (letöltés: 2012.04.05.)
- DPKO [2003]: *Handbook on United Nations Multidimensional Peacekeeping Operations*. Department of Peacekeeping Operations, United Nations
- EBESZ [é. n./a] OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Bosnia and Herzegovina. Forrás: <http://www.osce.org/odihr/elections/bih/66559> (letöltés: 2012.08.02.)
- Eide-jelentés [2005]: *A comprehensive review of the situation in Kosovo*. S/2005/635 7 October 2005, Forrás: <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf> (letöltés: 2011.10.08.)

- EUFORBiH [é. n./a] *EUFOR Fact Sheet – Countries of EUFOR*. Forrás: http://www.euforbih.org/index.php?option=com_content&view=article&id=15%3Aeufor-fact-sheet&catid=185%3Aabout-eufor&Itemid=134&limitstart=2 (letöltés: 2012.06.27.)
- EUFORBiH [é. n./b] *EUFOR Fact Sheet – Military Forces*. Forrás: http://www.euforbih.org/index.php?option=com_content&view=article&id=15%3Aeufor-fact-sheet&catid=185%3Aabout-eufor&Itemid=134 (letöltés: 2012.06.27.)
- EUPM [é. n.] *Overview*. EUPM honlapja. Forrás: <http://www.eupm.org/Overview.aspx> (letöltés: 2012.06.29.)
- Európai Unió Tanácsa [2002] *Council Joint Action on the European Police Mission*, 2002/210/CFSP, Brussels, 11 March 2002 Forrás: <http://www.eupm.org/Documents/council1.pdf> (letöltés: 2012.06.29.)
- Európai Unió Tanácsa [2003]: *EU–NATO: The Framework for Permanent Relations and Berlin plus*. (Background) Forrás: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/03-11-11_Berlin_Plus_press_note_BL.pdf (letöltés: 2012.06.27.)
- Európai Unió Tanácsa [2006]: *Common Operational Guidelines for EUPM-EUFOR support to the fight against organised crime*, Council Doc. 10769/06, Brussels, 21 June 2006 Forrás: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/06/st10/st10769-re01.en06.pdf> (letöltés: 2012.06.29.)
- Európai Unió Tanácsa [2007]: *Press Release – 2789th Council meeting – General Affairs and External Relations*, Council Doc. 6756/07 (Presse 39), Brussels, 5 March 2007 Forrás: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Council_Conclusions-05.03.07.pdf (letöltés: 2012.06.27.)
- Európai Unió Tanácsa [2010]: *Press Release - 2992nd Council meeting - Foreign Affairs*, Council Doc. 5686/10 (Presse 10), Brussels, 25 January 2010 Forrás: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/112569.pdf (letöltés: 2012.06.27.)
- Islamic Republic of Afghanistan Afghanistan National Development Strategy 1387 – 1391 (2008 – 2013)*. Forrás: http://www.undp.org.af/publications/KeyDocuments/ANDS_Full_Eng.pdf (letöltés: 2011.07.23.)
- Judgment of 18 July 1966 - South West Africa (Liberia v. South Africa) és Judgment of 18 July 1966 - South West Africa (Ethiopia v. South Africa)* <http://www.icj-cij.org/docket/files/47/4955.pdf> (letöltés: 2011.09.12.)
- Központi Választási Bizottság [é. n.] Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine (Bosznia-Hercegovina Központi Választási Bizottsága). Forrás: <http://www.izbori.ba> (letöltés: 2012.08.02.)
- Kumanovói megállapodás [1999] *Military Technical Agreement between the International Security Force (“KFOR”) and the Government of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia*. 9 June 1999. Forrás: <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm> (letöltés: 2011.11.02.)
- Legfelsőbb Bírói és Ügyészi Tanács (Bosznia-hercegovinai Föderáció). Forrás: <http://www.hjpc.ba> (letöltés: 2012.06.29.)
- Nacionalni savstavo stanovništva [1993] *Federalni zavod za statistiku*. Forrás: http://www.fzs.ba/popis.htm#_POPIS%20STANOVNI%20C5%A0TVA%201991 (letöltés: 2012.07.19.)
- NATO [é. n./a] *SFOR ends on 2 December*. NATO honlapja, Newsroom. 2004. dec. 1. Forrás: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_20645.htm?selectedLocale=en (letöltés: 2012.06.27.)
- NATO [é. n./b] *NATO ends SFOR mission*. NATO honlapja, Newsroom. 2004. dec. 2. Forrás: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_20646.htm?selectedLocale=en (letöltés: 2012.06.27.)
- NATO KFOR [2012] *Kosovo Force (KFOR) Troop Contributions*. Forrás: http://www.nato.int/kfor/structur/nations/placemap/kfor_placemat.pdf (letöltés: 2012.08.17.)
- NATO SFOR [é. n.] *SFOR Stabilization Force* Forrás: <http://www.nato.int/sfor/index.htm> (letöltés: 2012.05.08.)
- NATO SFOR CIMIC [é. n.] *SFOR Informer Online. A presentation of CIMIC*. Forrás: <http://www.nato.int/sfor/cimic/introduction/cimic.htm> (letöltés: 2012.05.08.)
- OHR döntés [2002/a.] *Decision on Constitutional Amendments in Republika Srpska*. Főmegbízott Hivatala, 2002. április 19. Forrás: http://www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id=7474 (letöltés: 2012.07.12.)
- OHR döntés [2002/b.] *Decision on Constitutional Amendments in the Federation*. Főmegbízott Hivatala, 2002. április 19. Forrás: http://www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id=7475 (letöltés: 2012.07.12.)
- OHR döntés [2002/c.] *Decision amending the BiH Election Law in accordance with the new Entity Constitutions*. Főmegbízott Hivatala, 2002. április 19. Forrás: http://www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id=7476 (letöltés: 2012.07.12.)
- PC.DEC/305 [1999] *OSCE Permanent Council Decision No. 305 of 1 July 1999*. Forrás: <http://www.osce.org/pc/28795> (letöltés: 2012.03.17.)
- Peace Agreement Between the Government of Sierra Leone and the Revolutionary United Front of Sierra Leone*. Forrás: <http://www.sc-sl.org/scsl/Public/SCSL-03-13-Kanu/SCSL-03-13-PT-028/SCSL-03-13-PT-028-IX.pdf> (letöltés: 2011.11.24.)
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*. Forrás: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/Etnicka%20obiljezja%20stanovnistva%20bilten%20233.pdf> (letöltés: 2011.04.18.)
- Rambouillet Accords [1999] *Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo*, 23 February 1999. Forrás: http://www.un.org/peace/kosovo/sc_kosovo.htm (letöltés: 2011.10.09.)
- Republika Srpska alkotmánya [1992] Forrás: <http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm/preview> (letöltés: 2012.05.09.)

Republika Srpska kormánya. Forrás: <http://www.vladars.net> (letöltés: 2012.07.21.)

Republika Srpska szenátusa. Forrás: http://www.predsjudnikrs.net/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=56&Itemid=146&lang=rs (letöltés: 2012.07.13.)

RS (Republika Srpska) Nemzetgyűlés. Forrás: <http://www.narodnaskupstinars.net> (letöltés: 2012.07.21.)

RS (Republika Srpska) Népek Tanácsa. Forrás: <http://vijecenarodars.net> (letöltés: 2012.07.21.)

Stability Pact for South Eastern Europe [1999] *Sarajevo Summit Declaration*. 30 July 1999. Forrás: <http://www.stabilitypact.org/constituent/990730-sarajevo.asp> (Letöltve: 2008. augusztus 5.)

The Afghanistan Compact. Forrás: http://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/afghanistan_compact.pdf (letöltés: 2011.07.23.)

The Responsibility to Protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. 2001. Forrás: <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (letöltés: 2012.06.10.)

The Situation Concerning Western Sahara. Report of the Secretary General. 18 June 1990. Forrás: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/21360 (letöltés: 2011.05.24.)

The Situation Concerning Western Sahara. Report of the Secretary General. 19 April 1991. Forrás: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/22464 (letöltés: 2011.05.24.) (letöltés: 2011.05.24.)

UN – UNAMI mandate. [é. n.] Forrás: <http://www.uniraq.org/aboutus/mandate.asp> (letöltés: 2011.10.27)

UN [é. n./a] *The United Nations and Decolonizations. Non-Self-Governing Territories*. <http://www.un.org/en/decolonization/nonselvgovterritories.shtml#foot2> (letöltés: 2011.03.12.)

UN [é. n./b] *Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples*. Forrás: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0152/88/IMG/NR015288.pdf?OpenElement> (letöltés: 2011.07.03.)

UN [é. n./c] *The United Nations and Decolonizations. Non-Self-Governing Territories*. <http://www.un.org/en/decolonization/nonselvgovterritories.shtml#foot2> (letöltés: 2011.03.12.)

UN Peacekeeping Operations – MINURSO. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minurso/> (letöltés: 2011.05.24.)

UN Peacekeeping Operations – ONUC. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/onuc.htm> (letöltés: 2011.10.11.)

UN Peacekeeping Operations – UNAMA. [é. n.] Forrás: <http://unama.unmissions.org/> (letöltés: 2011.07.23.)

UN Peacekeeping Operations – UNMIBH. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmibh/> (letöltés: 2011.10.07.)

UN Peacekeeping Operations – UNMIK. [é. n.] Forrás: <http://www.unmikonline.org/> (letöltés: 2011.08.05.)

UN Peacekeeping Operations – UNMISSET. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/> (letöltés: 2011.11.29)

UN Peacekeeping Operations – UNOSOM I. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unosomi.htm> (letöltés: 2011.09.23.)

UN Peacekeeping Operations – UNOSOM II. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unosom2.htm> (letöltés: 2011.09.23.)

UN Peacekeeping Operations – UNPROFOR. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprofor.htm> (letöltés: 2012.07.23.)

UN Peacekeeping Operations – UNSF. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unsf.htm> (letöltés: 2011.10.11.)

UN Peacekeeping Operations – UNTAC. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/untac.htm> (letöltés: 2011.09.20.)

UN Peacekeeping Operations – UNTAG. [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/untag.htm> (letöltés: 2011.09.12.)

UN–Committee of 24 (Special Committee on Decolonization) [é. n.] Forrás: <http://www.un.org/en/decolonization/specialcommittee.shtml> (letöltés: 2011.09.05.)

Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina. [2003] Ombudsman Hivatala. Forrás: <http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Zakon%20o%20zastiti%20prava%20nacionalnih%20manjina%20-%20S1.%20glasnik%20BiH%2012-03.pdf> (letöltés: 2012.07.19.)

5. A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS SAJÁT PUBLIKÁCIÓK

Tanulmány, analitika

Az európai muszlim közösségek sajátos színtertje: a balkáni muszlimok. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Budapest, Aula, 2010, 447–485. old.

Egy „többségben levő kisebbség”, a boszniai muszlimok identitásának formálódása. *Acta Humana*, 2009/4. sz. 131–144. old.

A nyugat-balkáni uniós stratégia fejlődési irányai: stabilizáció és/vagy csatlakozás?

In: *60 éves Közgaz. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok: Társadalomtudományi Kar*. Budapest, Aula, 2008. 155–171. old.

Független Koszovó – de milyen (áron)?

Szabad Ötletek. A szegedi bölcsészlap, 4. évf., 2007. 3. sz., 8. old.

A délszláv háborúk.

Rubicon, 17. évf., 2006. 2–3. sz., 66–77. old.

Háborús bűnösök felelősségre vonása az egykori Jugoszláviában, Ruandában és Sierra Leonében. Az ad hoc büntetőbírók gyakorlata.

Acta Humana, 13. évf. 2002. 46–47. sz., 47–64. old.

Egy felbomlási folyamat margójára. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megszűnésének nemzetközi körülményei.

In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Ars Boni et æqui. Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről. Bokorné Szegő Hanna 75. születésnapjára*. Budapest, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, 2000. 358–371. old.

Vita az ENSZ Közgyűlés előtt: Az emberé vagy az államé az elsőbbség?

Acta Humana, 1999/37–38. 162–169. old.

Szerkesztés (könyv, tankönyv)

Bokorné Szegő Hanna – Böszörményi Jenő – Kemenszky Ágnes: *Nemzetközi kapcsolatok alapszótár*. Budapest, Aula Kiadó, 2003

Horváth Jenő (szerk.): *A klasszikus hidegháború időszaka 1945–1962. Diplomáciatörténeti szöveggyűjtemény*. Budapest, BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, 2001. Társszerkesztők: Csicsmann László, Ignáth Éva, Kemenszky Ágnes

Recenzió, lexikon

The Hidden Handshake: National Identity and Europe in the Post-Communist World, by A. Debeljak.

Book review.

Journal of Common Market Studies, 44 (2) June 2006

Horváth Jenő (szerk.): *Világpolitikai lexikon (1945–2005)*. Budapest, Osiris, 2005.